

Open Monumentendag 1993

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
DERDE JAARGANG

NUMMER 3 / SEPTEMBER 1993

Colofon

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofdredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Tjeerd Jongsma
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer drukkerijen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeente-archief van Assen
Postbus 30018
9400 RA Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische Vereniging (inclusief tijdschrift):
f 35,- per jaar

Illustratie omslag: De Joodse begraafplaats te Assen. Zie ook pagina 28 (foto Harry Cock).

In dit nummer

Traditiegetrouw wijdt het Asser Historisch Tijdschrift ieder jaar zijn derde nummer aan het thema van de Open Monumentendag.

Dit jaar zijn dat de drie oudste Asser begraafplaatsen: de Noorderbegraafplaats achter de Vaart ZZ, de Zuiderbegraafplaats aan de Beilerstraat en de Joodse begraafplaats bij de Oude Haarweg.

Omdat de Asser geboortecijfers en het vestigingsoverschot er de gewoonte van maakten de sterftecijfers steeds verre te overtreffen, konden de Asser begraafplaatsen overvol raken, terwijl de stad uit zijn voegen barstte.

Mw. Mr. J.W.T.M. Beekhuis-Snieders maakte een overzicht van het begraven in Assen vóór 1823; het jaar waarin de Noorderbegraafplaats in gebruik werd genomen. Drs. P.T.A. Zweegers beschreef de geschiedenis van de Noorderbegraafplaats, Drs. A.J.M. den Teuling deed hetzelfde voor de Zuiderbegraafplaats en samen met de heer L. Vos maakte de redactie met behulp van de studie van F.J. Hulst en H.M. Luning over de joodse gemeente Assen een historisch overzicht van de Joodse begraafplaats.

Verderop in dit nummer neemt Drs. J.B.T. Kruiger u mee naar de kunsthistorisch interessantste monumenten op de drie oude Asser begraafplaatsen.

Voor de rubriek 'Ooggetuigen' sprak Bertus Boivin met Steven Hoven die in dienst van de gemeente Assen ongeveer dertig jaar lang dagelijks op de Asser begraafplaatsen te vinden was. In 'Stille getuigen' tenslotte het vreemde verhaal van een waterpomp die promoveerde tot grafmonument.

Wellicht hoort u bij de mensen die tijdens deze Open Monumentendag voor het eerst met dit tijdschrift kennismaken. Bent u geïnteresseerd in de geschiedenis van Assen en wilt u het tijdschrift regelmatig ontvangen? Word lid van de Asser Historische Vereniging door een briefje te schrijven naar de AHV, Postbus 10066, 9400 CB Assen en u ontvangt voortaan vier keer per jaar het Asser Historisch Tijdschrift. (Maak nog geen geld over, maar wacht op de acceptgiro van de AHV-penningmeester!)

Begraven in Assen vóór 1823

Rond 1260 begon men in Assen met de bouw van het klooster 'Maria in Campis'. Na verloop van tijd werd onmiddellijk ten noorden van de Abdijkerk een kerkhof ingericht waar de kloosterlingen konden worden begraven.¹ De inwoners van Peelo, Loon, Anreep en waarschijnlijk ook Witten gingen in Rolde ter kerke en werden daar ook begraven. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een geschil in het jaar 1439 tussen de burens van Balloo enerzijds en de abdij en de burens van Anreep en Witten anderzijds over het gebruik van de Deurzerdijk als 'reeweg' (dat wil zeggen als weg om de doden over te vervoeren). De deken van Drenthe beslechtte als vertegenwoordiger van de bisschop van Utrecht dit geschil. Hij besliste dat de

burens van Anreep en Witten de weg als reeweg mochten gebruiken. De burens van Balloo werden in het gebruik van de dijk en de brug beperkt.²

Na de Hervorming vestigde het landschapsbestuur zich in 1600 in de kloostergebouwen. De komst van het bestuurscentrum naar Assen zorgde voor een relatief snelle bevolkingsgroei, maar voorlopig waren de Assenaren op de kerk van Rolde aangewezen. Pas in 1661 liet het Landschapsbestuur de half ingestorte Abdijkerk gedeeltelijk herbouwen en kreeg Assen een eigen kerk.³ Waarschijnlijk vanaf dat moment gingen de Assenaren hun doden op het vroegere kloosterkerkhof ten noorden van de kerk

De Brink rond de eeuwwisseling. Op de zogeheten 'Kleine Brink' begroef men in de kloostertijd de doden. In de Abdijkerk - in de tijd dat de foto werd gemaakt het witgepleisterde Asser gemeentehuis - werden tot het eind van de achttiende eeuw ook nog doden begraven (collectie Gemeentearchief Assen)

begraven. Het kerkhof lag op de plaats van de huidige kleine Brink voor Huize Tetrode. Er werd in die tijd overigens ook in de kerk begraven; iets wat toen overal in het land gebeurde.

De begraafregisters van Rolde beginnen pas in het jaar 1754. In die tijd begroeven de inwoners van Anreep, Peelo en Loon hun doden in Rolde. De doop- en trouwregisters van Rolde, waarvan de eerste stammen uit 1712, laten zien dat de burens van Anreep, Peelo en Loon in Rolde naar de kerk gingen, er trouwden en er hun kinderen lieten dopen. Ze zullen er toen ook wel hun doden hebben begraven. Dat Assen in 1662 een kerk kreeg, veranderinge daar naar alle waarschijnlijkheid niets aan.

Inwoners van Witten komt men in de doop- en trouwregisters van Rolde echter niet tegen, wel in die van Assen.

Witten was waarschijnlijk zo nauw met Assen verbonden - de marke van Witten was eigendom van de abdijs van Assen - dat de Wittenaren hun doden ongetwijfeld op het oude kloosterkerkhof begraven hebben.

In 1680 bedachten Drost en Gedeputeerden, die tot dan toe altijd het klein onderhoud van kerk en kerkhof hadden betaald, dat dit niet langer kon doorgaan. Ze besloten op 2 oktober 1680 tot de stichting van een kerkelijk fonds voor het onderhoud van de kerk en de omheining van het kerkhof.⁴ Er scharrelden daar voortdurend honden rond en men vond dat dit niet van piëteit ten opzichte van de doden getuigde.

De inkomsten van het fonds werden gevormd door de begraafrechten en het zogeheten stoelengeld. Deze resolutie uit 1680 is het eerste reglement op het begraven in Assen. Voor het begraven van een dode boven de twaalf jaar in de kerk betaalde men 10 carolusgulden, op het kerkhof 36 stuivers. Voor doden beneden de twaalf de helft. De "verrotting" duurde vijftien jaar, daarna mocht het graf worden geruimd. De kerkeraad wees de plaatsen aan. Indien men eigengereid een plek zocht of op een andere dan de door de kerkeraad aangewezen plek een dode begroef, verbeurde men een boete van 25 carolusgulden.

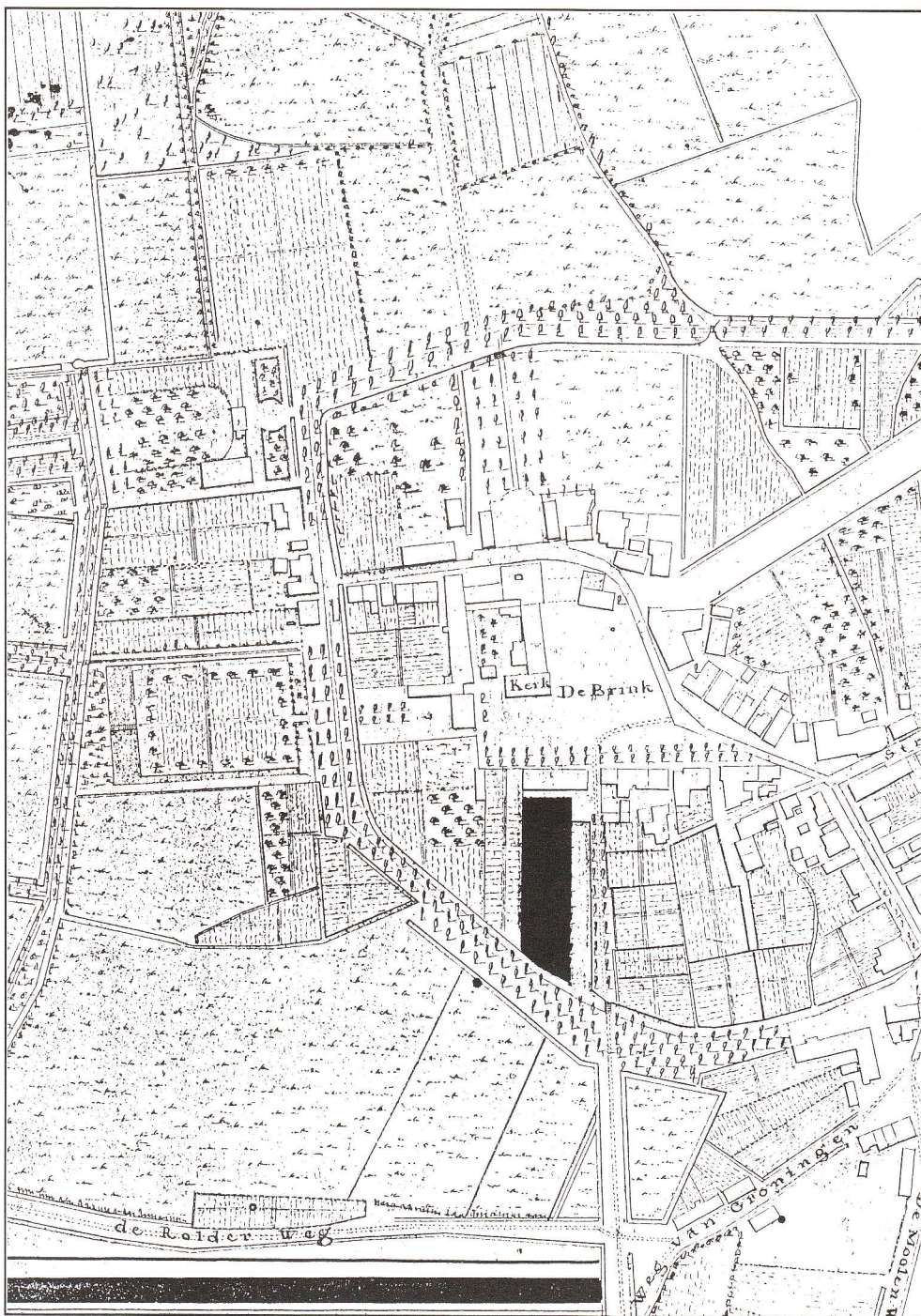
In 1745 bepaalden Ridderschap en Eigen-erfden dat personen, die zichzelf om het leven hadden gebracht, onder de galg moesten worden begraven of in de buurt van de plek waar ze waren gevonden.⁵ In ieder geval dus niet op het kerkhof.

Langzaam maar zeker raakte het kerkhof op de Brink vol. Drost en Gedeputeerden wezen op verzoek van de inwoners van Assen een terrein voor een nieuw kerkhof aan: de kamp achter de stallen van de landschapssecretaris en de ontvanger-generaal aan de Brink. Het was een stuk grond dat door de secretaris werd gebruikt en voor het grootste deel was omgeven door linden. Het kerkhof liep tot aan de Noordersingel. De Brinkstraat was er toen nog niet, wel liep een voetpaadje van de Brink langs de lindebomen naar een bruggetje over de singel.

Voor dit tweede kerkhof werd een nieuw reglement gemaakt door Drost en Gedeputeerden.⁶ Het werd op 17 februari 1760 afgekondigd van de preekstoel. De schoolmeester moest het reglement op een stevig blad papier overschrijven en in de school tegen de muur plaatsen, opdat het niet in de vergetelheid zou raken. Als de kerkvoogd zag dat het bord niet meer in de school stond, was de schoolmeester een gulden aan boete kwijt. De kerkvoogd was met het invorderen van alle boeten belast. Hij kreeg dan ook een exemplaar van het reglement. De tarieven voor het begraven bleven hetzelfde als op het oude kerkhof.

Het bijzondere van dit reglement was dat de aanleg van het kerkhof erin was vastgelegd. De eerste graven moesten op de hoek bij de brug over de Noordersingel bij een witte paal worden gegraven en vervolgens in een rechte rij naar het oosten toe tot een volgende witte paal. De kisten moesten zo dicht mogelijk naast elkaar komen te liggen. Een rij moest eerst helemaal vol zijn, vóórdat aan een nieuwe rij - weer zo dicht mogelijk tegen de vorige aan - mocht worden begonnen.

Kennelijk was er nog geen doodgraver en groeven de burens of familieleden van de overledene het graf. Degenen die dit deden moesten na het dichtgooien van het graf op de plaats van de rechterbeneden-

Dit fragment van de kaart van Buwama Aardenburg uit circa 1809 geeft de situatie zoals die in 1760 is ontstaan goed weer. De Brinkstraat werd pas in 1809 aangelegd, tegelijk met de Nieuwe Huizen en de Torenlaan. De plaats van het oude kerkhof is op de kaart zwart ingekleurd (collectie Gemeentearchief Assen)

hoek van de kist een vierkant paaltje zetten.

Op overtreding van deze bepalingen stond een boete, die weer ten goede kwam aan de kerk. De kerkvoogd moest er voor zorgen dat het oude kerkhof netjes zwart werd gehouden. Ook moest het pad langs de lindebomen op het nieuwe kerkhof onkruidvrij gehouden worden en moesten de lindebomen regelmatig worden gesnoeid.

Overigens waren de kerkvoogden behoorlijk wat geld kwijt om het oude kerkhof te onderhouden. De paden over het oude kerkhof werden bestraat, maar de graven stortten voortdurend in, waarna de gaten weer met zand gevuld moesten worden. Niet alleen op het kerkhof had men met instortende graven te maken, maar ook in de kerk.

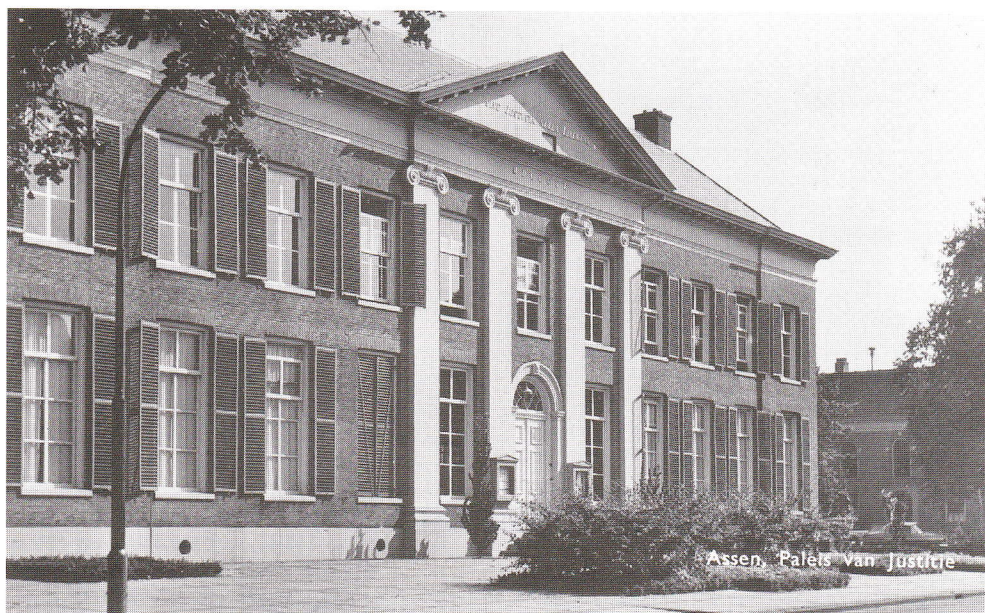
Tegelijk met de aanleg van het nieuwe kerkhof werd er een gracht gegraven vanuit de singel langs het voetpad. Deze 'nieuwe gracht' liep niet helemaal door tot aan de Brink en was bedoeld voor de brandspuit die in een huisje aan de Brink naast de stallen van de secretaris en de ontvanger-generaal stond.

Ook toen er volop ruimte was op het nieuwe kerkhof, ging men toch nog door met begraven in de kerk. In 1778 werd Barbara Maria van Lier, de dochter van de ontvanger-generaal en echtgenote van Jan Haak Oosting in de kerk van Assen begraven. In 1781 werd de vader van G.W. van der Feltz in de kerk begraven en in 1786 zijn moeder.⁷

In het algemeen bracht het in de kerk begraven nogal wat praktische bezwaren met zich mee. Het voortdurend openen van de kerkvloeren leverde verzakkingen, beschadigingen en - niet te vergeten - soms een penetrante stank in de kerk-ruimten op.

Vanuit de medische hoek ging men zich met de kwestie bemoeien: de uit de graven optrekkende dampen zouden de gezondheid van de kerkgangers schaden. Vanaf 1750 werd hier en daar in dissertaties, redevoeringen en verhandelingen de opvatting verspreid dat het schadelijk was voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid van het volk om in de kerk "boven het rottend overschot van de doden" te zitten.

Voor na de Bataafse Omwenteling in

In 1838 besloot men op de plaats van het oude Asser kerkhof het nieuwe gerechtsgebouw te bouwen (collectie Gemeentearchief Assen)

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der stad ASSEN brengen ter kennis van de belanghebbenden, dat eerstdaags, onder speciaal toezigt van het Stedelijk Bestuur, op het Oude Kerkhof eenige gronden zullen worden uitgegraven, zoo veel noodig zal zijn tot het leggen der fondamente van het Provinciaal Gerechts-hof; en dat bij die gelegenheid, mede van wege het Stedelijk Bestuur, bijzondere zorg zal worden gedragen voor overblijfselen van vroegere begravingen, zoo die mogten worden aangetroffen. Indien er zijn, die te dezer zaak belangen hebben voortedragen, worden zij verzocht zich aanmelden ter Stedelijke Secretarie, vóór of op donderdag den 15den Maart 1833.

Burgemeester en Wethouders voorn.,

H. J. OOSTING.

Van wege Deselve, MEINSMAN.

Wethouster in de Provincie Drenthe brengt ter kennis van de belanghebbenden, dat de aanvragen

voort-
leiden ge-
gevensen an-
dat ontwerp,
niet de gehele
vonden hebben,
aanzien van het
om den vrijen
staan, alsmede ont-
Met betrekking tot
in het belang des
vorderd te worden
het voordragen een-
den aan de eerste
Ten aanzien van
ook tegen de laa-
op den inwaer,
dat het gene-
opgeleved
inkomend
hierbij

Bericht in de Drentsche
Courant van 13 maart
1838 (collectie Gemeen-
tearchief Assen)

1795 kwamen er plannen tot verandering, maar die liepen op niets uit. Het begraven in de kerk ging rustig door, hoewel de onvrede met de bestaande begrafenis-praktijk groeide.⁸

In de Franse tijd werd het begraven van lijken in kerken korte tijd verboden, in 1813 werd dit verbod weer opgeheven waarna het begraven in de kerk in 1829 opnieuw en nu definitief werd verboden.

Het 'nieuwe' kerkhof in Assen bleef tot 1822 in gebruik. Vanaf dat moment begroef Assen zijn doden op de Noorder-begraafplaats ten zuiden van de Vaart bij de Witterbrug. In 1838 besloot men definitief op het oude kerkhof een gerechts-gebouw te bouwen. Enige jaren later werd er een gevangenis naast gebouwd.

Noten:

- 1 Arnold J.M. den Teuling en Kees van der Ploeg, *Van klooster tot museum*. (Assen, 1986) 23.
- 2 G.A. Coert, *Stromen en schutten, vaarten en voordren*. (Meppel/Amsterdam, 1991) 32.
- 3 J.E. Ennik, *De nederzetting Assen*. (Assen, 1984) 56.
- 4 Rijksarchief in Drenthe (RAD), Archief N.H. gemeente Assen, inv. nr. 346.
- 5 RAD, Oude Staten Archieven (OSA) 14, dl XXIII, fo 65.
- 6 RAD, OSA, inv. nr. 1193, fo 97 vo.
- 7 B. Jonker, *Assen - Bevolking rond 1800* (Assen, 1992) 244.
- 8 *Dood en begraven - Sterven en rouwen 1700-1900*. (Catalogus van een tentoonstelling in het Centraal Museum Utrecht, 1980) 84.

Een conflict met de inwoners van Loon

Vanaf de oprichting van de nieuwe begraafplaats in Assen in 1822 waren het plaatselijk bestuur van Assen en de inwoners van Loon het oneens. Assen vorderde ingevolge de Keur op de nieuwe begraafplaats van 1822 (vastgesteld op 5 november 1822, besluit no. 109) een boete van f 25,- van de inwoners van Loon, die hun familieleden zoals vanouds in Rolde begroeven.

Zeker vanaf 12 juni 1830 vond men in Assen dat overleden inwoners van Loon voortaan in Assen begraven moesten worden. Assen had namelijk bij besluit van 12 juni 1830 no. 16 op de nieuwe begraafplaats een perk aan de inwoners van Loon "in eeuwige eigendom en uitsluitend gebruik" toegewezen.

In 1831 was dit probleem nog niet opgelost. Er werden zelfs verzoekschriften aan de koning gericht, die dan weer advies vroeg aan Gedeputeerde Staten.

Na het van kracht worden van het provinciaal reglement van 10 mei 1831 was het conflict de wereld uit: iedereen was vrij zijn doden te begraven waar men wou, mits men zich hield aan de plaatselijke reglementen. De inwoners van Loon mochten hun doden dus in Rolde blijven begraven, maar waren dan wel hun f 25,- kwijt.

De Noorderbegraafplaats in het Asserbos

Omdat het kerkhof aan de Brinkstraat snel vol raakte, besloot het gemeentebestuur in 1818 een nieuwe begraafplaats aan te leggen. De raadsleden Van der Feltz en Vos gingen op zoek naar een geschikte lokatie. In juni 1818 adviseerden zij op basis van vooral financiële argumenten om het nieuwe kerkhof aan te leggen in het Asserbos. Dit was immers reeds eigendom van de stad, zodat er geen grond gekocht hoefde te worden. Door de verkoop van de beukebomen die ten behoeve van de aanleg gekapt moesten worden, waren de eerste inkomsten bovendien gegarandeerd.

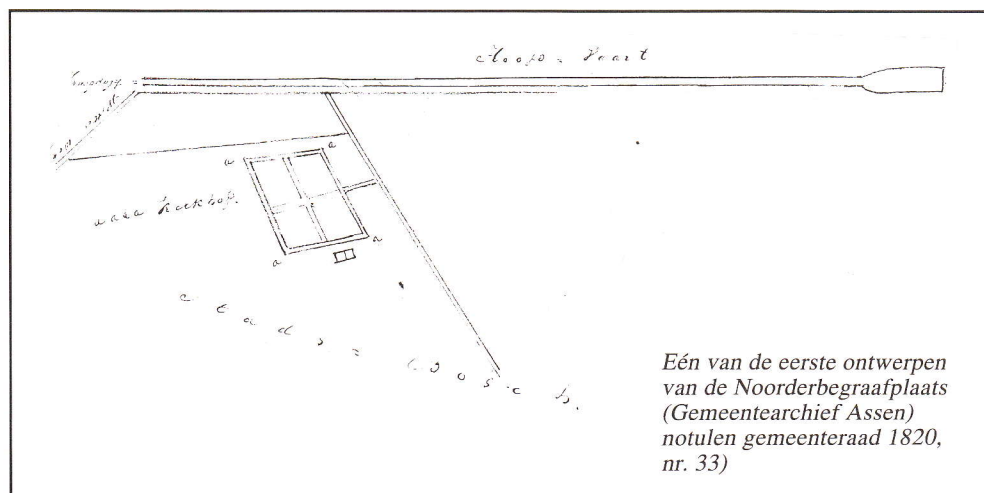
De gemeenteraad stemde in met het voorstel en daarna werd in nauw overleg met het provinciaal bestuur het plan verder uitgewerkt. De eerste ontwerpen sneuvelen omdat ze te bekrompen van opzet waren.

Daarop werd contact gezocht met het Duitse Aurich waar in die tijd een vanwege zijn ontwerp beroemd kerkhof lag. De burgemeester van Aurich stuurde een tekening met toelichting en hierdoor geïnspireerd werd een nieuw plan

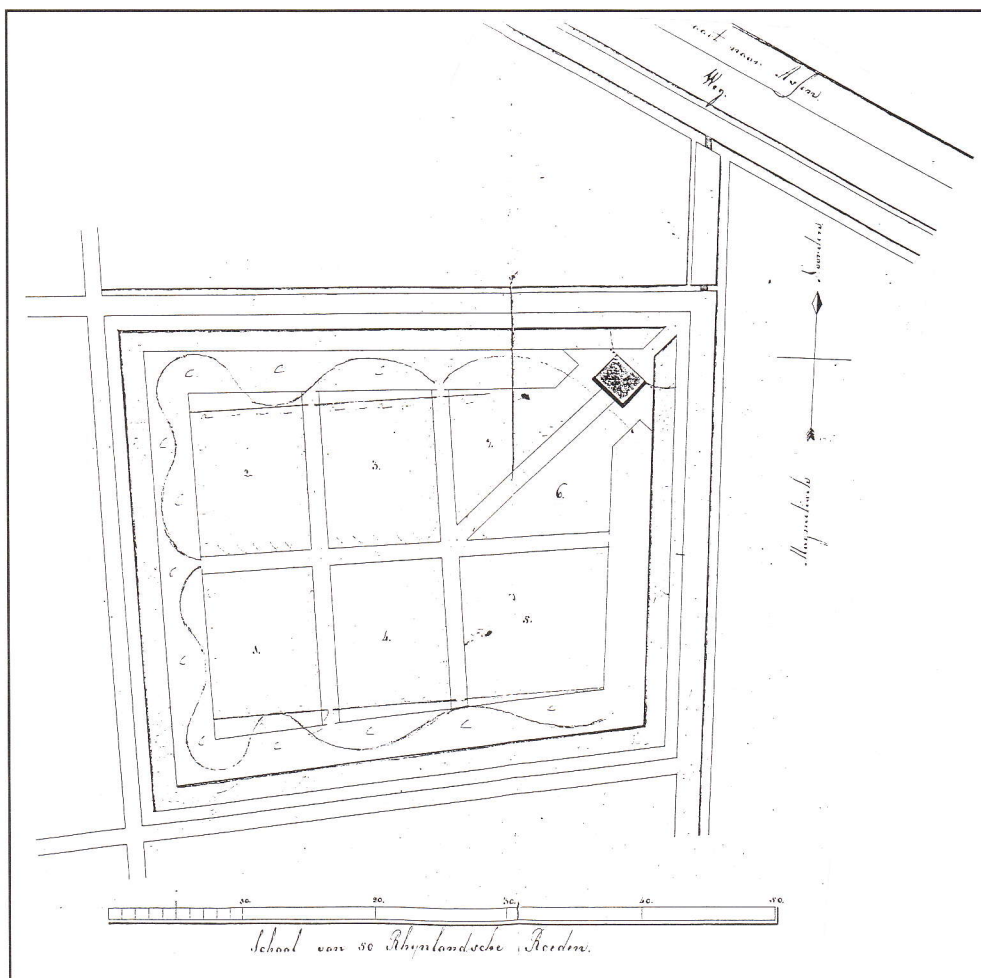
gemaakt. Ditmaal een veel uitgestrektere begraafplaats, een aangename wandelplaats die als het ware geen hoek van het bos afnam, maar er onderdeel van bleef uitmaken.

Aanvankelijk was het de bedoeling om naast of bij het kerkhof een woning te bouwen voor de doodgraver die dan tevens toezicht kon houden. Het nieuwe kerkhof lag immers veel meer afgelegen dan het oude. In het op Aurich geïnspireerde ontwerp was de woning, bestaande uit slechts twee vertrekken, geprojecteerd in de ene helft van het poortgebouw. Uiteindelijk is dit poortgebouw - inclusief de woning voor de doodgraver - niet gebouwd. De reden hiervoor was opnieuw van financiële aard. De verkoop van het oude kerkhof aan de Brinkstraat werd namelijk omwille van de piëteit voor de overledenen uitgesteld. Aanvankelijk was hiervoor een inkomstenpost begroot van f 825,00. Nu de verkoop niet doorging werd om de begroting sluitend te krijgen afgezien van de bouw van het poortgebouw.

Het plan is daarna nog enigszins aan-

Eén van de eerste ontwerpen van de Noorderbegraafplaats (Gemeentearchief Assen) notulen gemeenteraad 1820, nr. 33)

Ontwerp Noorderbegraafplaats van maart 1821. Uiteindelijk is het poortgebouw niet gerealiseerd en is de ingang aan de oostkant gelegd (Gemeentearchief Assen, notulen gemeenteraad 1821, nr. 24)

gepast. Uiteindelijk werd de Noorderbegraafplaats gerealiseerd met de ingang aan de oostzijde.

Op 5 november 1822 stelde de gemeenteraad een Keur op de nieuwe begraafplaats en begraven te Assen vast en op 1 januari 1823 werd het kerkhof in het Asserbos in gebruik genomen. Voortaan mocht alleen nog maar hier begraven worden. Alleen voor de joden, die een eigen begraafplaats hadden, werd een uitzondering gemaakt.

Het Voorste Noordelijke perk werd gereserveerd voor koopgraven. Een koopgraf kostte f 25,- en bij voorintekening

werd reductie verleend. Het Voorste Zuidelijke perk was voor huurgraven en het Middelste Zuidelijke voor behoeftigen die vrijgesteld werden van alle kosten. Aan de overige perken werd voorlopig geen bestemming gegeven.

Van de voorintekening voor de koopgraven werd gebruik gemaakt door J.J.W. van Prehn en F.H. van Dunné, die elk één graf bestelden. J. Docter, J. Sluis en S. Collard kochten elk twee graven. G. Vos bestelde drie graven, G. van der Feltz, G. Kniphorst en S. Gratama elk vier en Gouverneur Petrus Hofstede spande de kroon met maar liefst zeven graven.

Portret van Mr. Isaac Collard; in de Franse Tijd één van de 'maires' van de gemeente Assen. Collard ligt op de Noorderbegraafplaats begraven (collectie Gemeentearchief Assen)

Het aanzien van de Noorderbegraafplaats heeft in de loop van haar honderdvestigjarig bestaan natuurlijk de nodige wijzigingen ondergaan. Zo werden in 1857 de beide middelste perken vergroot door toevoeging van de paden ten westen ervan gelegen. In 1859 werd het oorspronkelijke houten toegangshek vervangen door het tegenwoordige ijzeren, vervaardigd door de firma Bôgel en Co uit Deventer. Het hek kostte f 200,- en werd geplaatst door zerkhouwer Johan Stuvel die op 12 april 1859 met f 35,50 als laagste voor dit karwei had ingeschreven. In 1881 werd opnieuw door wijzigingen in de paden en bermen enige ruimte winst verkregen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog is de Noorderbegraafplaats grondig gerestaureerd. Met name de Zuidelijke helft links van het middenpad en het Middelste Noordelijke perk waren sterk vervallen. Hier lagen de huurgraven en de graven voor de armen. Sedert vele tientallen jaren was op deze perken niet meer

begraven. In het Voorste Zuidelijke niet meer sinds 1878, in het Middelste Zuidelijke (armenperk) voor het laatst in 1892, in het Achterste Zuidelijke voor het laatst in 1889 en in het Middelste Noordelijke niet meer sinds 1862. Besloten werd de graven - met uitzondering van die welke nog een verzorgde indruk maakten - te ruimen en de perken opnieuw te gebruiken. Met de restauratie naar een ontwerp van tuinarchitect J. Vroom uit De Punt werd in 1944 begonnen.

In 1945 werd het gerestaureerde gedeelte in eigendom uitgegeven, met uitzondering van het Achterste Zuidelijke perk dat bestemd bleef voor huurgraven. Tot 1 januari 1955 heeft de gemeente hier huurgraven uitgegeven. In de zogenaamde 'eigen' graven wordt tot op de dag van vandaag begraven.

Portret van Mr. G. Kniphorst, burgemeester van Assen van 1824 tot 1831, begraven op de Noorderbegraafplaats (collectie Gemeentearchief Assen)

Bronnen:

- Gemeentearchief Assen, notulen gemeenteraad (m.n. 1820 en 1821).
- Gemeentearchief Assen, notulen burgemeester en wethouders (m.n. 1858 over het nieuwe toegangshek).
- Gemeentearchief Assen, verslagen burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad 1850-1935.
- Gemeentearchief Assen, archief gemeentebestuur 1807-1920, B VI c (begraafplaatsen).
- Gemeentearchief Assen, secretarie-archief, 1920-1965, dossiernrs. 652 en 653.
- Gemeentearchief Assen, secretarie-archief 1965-1983, dossiernr. 12.357.

Een van de laatste grote begrafenissen op de Noorderbegraafplaats vond op 17 december 1980 plaats, toen Mr. Harm van Riel in het graf van de familie Smeenge werd bijgezet (collectie Gemeentearchief Assen)

De Zuiderbegraafplaats aan de Beilerstraat

“Zich bewust van het feit dat niets zekerder is dan de dood, en niets onzekerder dan het tijdstip daarvan...”. Zo begon al sinds de Middeleeuwen menig testament. Niet alleen individuen moesten hun voorzorgen nemen voor deze (on)zekerheid, ook gemeentebesturen, sinds het begin van de negentiende eeuw met de aanleg en het beheer van begraafplaatsen belast, werden er steeds weer mee geconfronteerd. In Assen werd de onzekerheid nog vergroot, doordat de stad zich in enkele tientallen jaren als een ware ‘boomtown’ had ontwikkeld. Toen de Noorderbegraafplaats in 1822 werd aangelegd, had de gemeente 1452 inwoners. In 1887 was dit aantal echter gestegen tot 8856.

Rond deze tijd deed het college van burgemeester en wethouders een voorstel aan

de gemeenteraad om een nieuwe begraafplaats aan te leggen. Vooral het “burgerperk” van de bestaande begraafplaats aan het Kerkhoflaantje werd veel te vol en uitbreiding ter plekke in het bos leek niet zinvol. Het werd te duur omdat het hout te weinig opbracht, in westelijke richting was de grond niet geschikt en in zuidelijke richting zou men stadsuitbreiding aan de “Groote Boschlaan” (Hoofdlaan) blokkeren.

Men voelde meer voor een nieuwe begraafplaats veel zuidelijker in het bos. De hoofdingang kon aan de Beilerstraat worden aangelegd. Als deze bij opdooi minder goed te berijden was, kon ook de (verharde) Roldertorenlaan worden benut. De houtopslag had voldoende waarde om het egaliseren van het terrein te kunnen betalen. De jonge dennen waren geschikt

De Beilerstraat rond de eeuwwisseling. Links was het café van de gezusters Eleveld; in de volksmond heette het café ‘De zes billen’. Bij het tweede pad rechts was de ingang van de toen nog nieuwe Zuiderbegraafplaats (collectie Gemeentearchief Assen)

als “boonestokken” en enkele wellicht ook als “rigchelpalen”.

Als men de aanleg over meer dienstjaren zou spreiden - zo meende het college - dan hoefde er geen geld geleend te worden. Vooral omdat men het grootste deel van het werk in de winter in werkverschaffing wilde laten doen.

De gemeenteraad discussieerde op 1 maart 1887 over deze mogelijkheid en alternatieven aan de Groningerstraat en de Lonerstraat. Men besloot onmiddellijk dat de uitbreiding van de bestaande begraafplaats niet te verkiezen was. Burgemeester en wethouders moesten de andere alternatieven wel onderzoeken. Aan de Groningerstraat bleek wel een stuk grond te koop (voor f 3800,-), maar op 12 april 1887 koos de raad toch voor de Beilerstraat. Men liet enkele deskundigen een ontwerp maken en men besloot de beste inzending daarvan te belonen met f 75,-.

Vóór het ontwerpen van de nieuwe begraafplaats was van belang dat vrijstelling werd verleend van de verplichting tot omheining. Dat gebeurde bij Koninklijk Besluit van 18 november 1887. In plaats van de omheining moest er een gracht worden aangelegd en moesten de bestaande boswallen worden behouden of verbeterd.

Twee winters later, in april 1889, was het terrein klaar. De benodigde mest en riool-aarde was in bulten gezet en de ontwerpen konden worden ingediend. Dit gebeurde op 27 september 1889. Twee raadsleden gaven de voorkeur aan een ontwerp met rechte paden en vierkante vakken van de Assenaar Tadema, maar dat van J. Vroom uit De Punt in Engelse landschapstijl genoot de voorkeur van de overige negen. Uit een oude tekeningen-inventaris blijkt dat er ook ontwerpen hebben bestaan van A.G.G. Sutherland Royaardt en de stadsarchitect F. Boonstra.

In 1891 bleek Harco Winters de laagste inschrijver voor de bouw van een baarhuisje voor f 1189,-. De afmetingen van het gebouwtje - dat er overigens nog steeds staat - waren zo'n 10 x 4,40 meter en het dak werd 3,25 tot 5,35 meter hoog. In de Begraafwet van 1867 lagen dit soort

De Zuiderbegraafplaats halverwege de jaren vijftig (collectie Gemeentearchief Assen)

afmetingen vast. De begraafplaats werd in vijf jaar tijd aangelegd. De kosten bedroegen in totaal f 8244,54. Op 1 mei 1892 werd de Zuiderbegraafplaats in gebruik genomen.

Ten tijde van de aanleg was op de begraafplaats ook ruimte gereserveerd voor het katholieke bevolkingsdeel. In 1893 kocht het rooms-katholieke kerkbestuur niettemin een strook grond achter de toenmalige kerk aan de Vaart NZ die vanaf 1894 in gebruik was als begraafplaats. Behalve parochianen zijn er in de periode 1918-1919 ook enkele Franse vluchtelingen begraven, in graven voorzien van houten kruisen.

Vanaf 1 mei 1957 kon de rooms-katholieke gemeente over een deel van de nieuwe begraafplaats De Boskamp beschikken en werd de eigen begraafplaats buiten gebruik gesteld. Een uitbreiding was in 1942 om planologische redenen niet mogelijk gebleken. De begraafplaats is uiteindelijk geruimd en de laatste ‘eigen graven’ zijn met inbegrip van de monumenten naar het katholieke deel van de Boskamp gebracht. Aan het oude kerkhof aan de Vaart herinnert slechts het baarhuisje.

Omdat het voor katholieken bestemde perk 5 - het zuidelijkste deel van de Zuiderbegraafplaats - slechts enkele graven telde, besloot de raad op 30 december 1912 om dit deel voor huurgraven te bestemmen. De begraafplaats begon dus alweer te klein te worden. De raad had overigens al in augustus 1887 besloten tot aankoop van een strook grond, de Komkamp of Kommerkamp, voor een eventuele uitbreiding. In 1919

was het dan zover, maar de directeur gemeentewerken Liefverink bepleitte op dat moment de aanleg van een geheel nieuwe begraafplaats aan de Amelterweg. Zijn argumenten waren hinder bij stadsuitbreiding en de ongepaste ligging in een wandelgebied. De uitbreiding van de Zuiderbegraafplaats zou f 5.554,- gaan kosten. Hoewel de raadscommissie het ten principale met Liefverink eens bleek te zijn, werd toch tot uitbreiding van de bestaande begraafplaats besloten. Het ontwerp, dat eigenlijk de bestaande paden slechts verlengde, werd in 1925 uitgevoerd.

In 1932 werd als nieuw bezwaar tegen een verdere uitbreiding van de Zuiderbegraafplaats de toenemende hinder van het snelverkeer gemeld. Niettemin werd in 1937 een nieuwe parkachtige uitbreiding ontworpen door de Groningse tuinarchitect J.W. Verdenius. Uitvoering van het ontwerp werd begroot op f 11.689,45. Deze uitbreiding werd op 21 april 1938 door de raad goedgekeurd, waarna ook dit werk in werkverschaffing kon worden uitgevoerd en in 1941 gereed kwam.

In 1943 werd een plantsoen van de Zuiderbegraafplaats als begraafruimte aangewezen, wat alweer op ruimtegebrek wijst. Of hadden de oorlogsomstandigheden hiermee iets te maken? Op 17 september 1942 kreeg de burgemeester opdracht van de Wehrmachtcommandatur te Groningen om op een geschikte plaats een bord met het opschrift "Deutsche Soldatengräber" te plaatsen. In totaal werden er

gedurende de oorlog 38 Duitsers begraven, die in 1951 in IJsselstein zijn herbegraven. Toen konden slechts vier van hen worden geïdentificeerd.

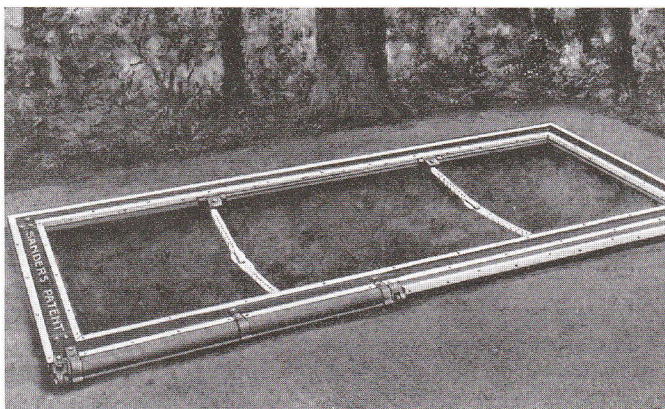
De begraafplaats telde onmiddellijk na de oorlog verder zo'n dertig Nederlandse oorlogsgraven, zeven graven van Britse RAF-soldaten en elf van Franse parachutisten die alle kort na 1945 zijn geïdentificeerd. De Franse graven zijn in juli 1949 naar de erebegraafplaats in Kapelle (Zeeland) of naar hun eigen dorp in Frankrijk of Tunesië overgebracht.

Vermeld moet nog worden dat het gemeentebestuur na de oorlog de hoofdingang om verkeerstechnische reden naar de Kloekslaan (in de negentiende eeuw Klokslaan geheten) wilde verplaatsen. De minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening maakte daartegen in 1967 bezwaar, dat bij Koninklijk Besluit van 11 juli 1968 gegrond werd verklaard. De reden: natuurbescherming. Zo kreeg Liefverink toch nog gelijk.

Bronnen:

- Gemeentearchief Assen, notulen gemeenteraad.
- Gemeentearchief Assen, notulen burgemeester en wethouders.
- Gemeentearchief Assen, verslagen burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad 1850-1935.
- Gemeentearchief Assen, archief gemeentebestuur 1807-1920, B VI c (begraafplaatsen).
- Gemeentearchief Assen, secretarie-archief, 1920-1965, dossiernrs. 651 t/m 653 en 729.

Op 26 juni 1930 besloten B&W een eind te maken aan het "omslachtige en onbeholpen laten zakken op ouderwetsche wijze met touwen". Men kocht voor de som van f 175,- dit toestel bij de firma Sanders in Enschede, waardoor men dankzij de dempende werking van een oliecilinder onafhankelijk werd van "de meer of mindere handigheid van het bedienend personeel" (collectie Gemeentearchief Assen)

De Joodse begraafplaats op het Twijfelveld

Van de drie oude Asser begraafplaatsen is de Joodse begraafplaats de oudste.

In 1778 kregen de Asser joden de beschikking over een stuk grond achter het Asserbos op het verlaten Twijfelveld om er hun doden te begraven. Mr. Petrus Hofstede - in die dagen "klerk van het Landschapsbestuur" - schreef de joodse gemeente dat Drost en Gedeputeerden hen daar een perceel ter beschikking stelden om als begraafplaats "bekwaam gemaakt en gevredigt (= omheind) te worden".

Degene die indertijd de aanvraag had ingediend, was de "jode Meijer". Voor zover bekend was deze Meijer de eerste jood die zich in Assen vestigde. We schrijven dan het jaar 1742. Hulst en Luning wisten voor hun studie over de Asser joodse gemeente van hem niet

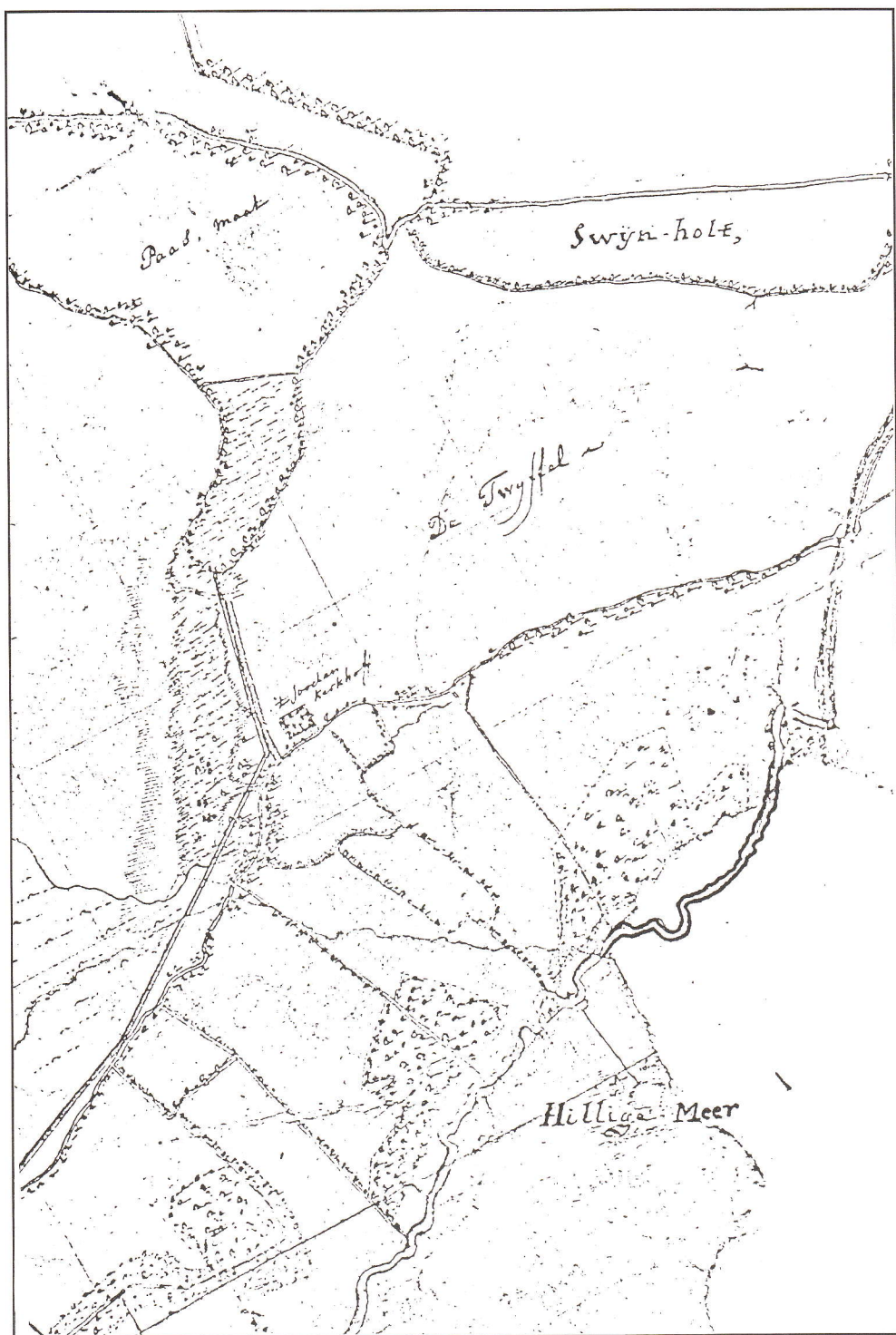
meer aan de weet te komen dan dat hij koopman was en zo slordig met zijn huis omsprong dat Drost en Gedeputeerden hem in 1762 aanschreven zijn eigendom te herstellen door het pand met pannen te dekken.

Meijer is naar alle waarschijnlijkheid één van de eersten geweest die op het Twijfelveld werd begraven. Op de begraafplaats is tegenwoordig niets meer van die oudste graven te zien. Naar alle waarschijnlijkheid waren deze eerste monumenten slechts houten grafpalen die een beperkt aantal jaren bleven staan. Pas in de loop van de negentiende eeuw, toen ook in de joodse gemeenschap de welvaart toenam, deden de hardstenen zerken hun intrede.

Over de geschiedenis van de Joodse begraafplaats is relatief weinig bekend.

Toegangshek van de Joodse begraafplaats (collectie Gemeentearchief Assen)

Fragment van een achttiende-eeuwse kaart van de markte Witten met de eerste vermelding van de Joodse begraafplaats (Rijksarchief in Drenthe, Oude Staten Archieven, inv. nr. 235)

Hulst en Luning besteedden in hun *De Joodse gemeente Assen* slechts zijdelings aandacht aan de begraafplaats. De 379 aanwezige zerken zijn geïnventariseerd en de Hebreeuwse opschriften zijn deels vertaald. De oudst overgebleven zerk op de begraafplaats herinnert aan de in 1793 overleden mevrouw Golda, dochter van Jahoeda (zerk 278).

De joodse godsdienst kent zeer nauwkeurig omschreven wetten om het stoffelijk overschot de verschuldigde eerbied te bewijzen. Er kwamen tal van mensen aan te pas om de eeuwenoude rituelen getrouwd uit te voeren. Binnen de joodse gemeenschappen horen begrafenisverenigingen dan ook vaak tot de oudste organisaties. Zo ook in Assen waar de begrafenisvereniging 'Gemilath Gassadiem' niet alleen hulp bood bij de begrafenis, maar ook al zorgde voor bijstand tijdens ziekte en na afloop van de begrafenis ondersteuning verleende als de treurende familie volgens de religiewetten het huis niet mocht verlaten. In 1896 kwam er in Assen een nieuwe begrafenisvereniging onder de naam 'Ohavej Emeth' (Zij die de waarheid liefhebben).

Zodra iemand was overleden, werd het stoffelijk overschot geheel met een laken bedekt en kwam er een brandend lichtje naast te staan. Zo spoedig mogelijk werd het lichaam gewassen waarna de ceremoniële reiniging (Taharah) met lauwwater kon plaatsvinden. Vervolgens kreeg de dode de witte doods-kleren (hemd, broek, muts) aan en werd de kist gereed gemaakt. Een overleden man kreeg bovendien zijn gebedsmantel aan. Als de familie zelf de doods-kleren niet kon bekostigen, konden men een beroep doen op een speciaal vrouwencomité dat zelf de kleren maakte. Aan het eind van de plechtigheid werd het lichaam bestrooid met wat aarde uit het land Israël om de band met het joodse moederland te benadrukken. Iedere jood - arm of rijk - werd begraven in een eenvoudige ruwhouten kist.

Tot het moment van de begrafenis waakte de familie dag en nacht bij de kist. Arme leden van de joodse gemeenschap verdienden dikwijls wat bij door een deel van de nachtwake van de familie over te nemen. Op de dag van de begrafenis

bracht men de kist naar het Metaheer-huisje op de begraafplaats waar de voorganger de treurrede uitsprak. Vanuit het huisje droegen familie en vrienden de kist naar het graf. Nadat de naaste der verwanten drie scheppen aarde op de kist had geworpen, volgden de andere mannelijke verwanten. De leraar las dan een versregel uit het boek Prediker: "Zo keert het stof terug tot de aarde gelijk het was, de geest gaat weer naar de Godheid, Die hem heeft geschonken."

Midden op de foto het graf van Etje Gietele Rozenfeld (zerk 139) (foto Harry Cock)

Binnen een jaar na het overlijden werd op het graf een monument (Matseva) geplaatst, een plicht uit de Tora die teruggaat naar de tijd van aartsvader Jacob die een steen plaatste op het graf van zijn vrouw Rachel. Op iedere grafsteen staan na de Hebreeuwse letters PT ("Hier is begraven") de naam van de overledene, de naam van de vader van de overledene en de overlijdensdatum. Soms staat de naam van de moeder er ook bij.

In sommige gevallen worden op de steen de deugden van de overledenen omschreven, zoals deze woorden op het graf van de in 1925 overleden mevrouw Etje Gietele Rozenfeld: "Hier rust een flinke vrouw. Zij hield zich bezig al haar dagen met

Het in 1952 onthulde monument voor de in de oorlog omgekomen leden van de joodse gemeente Assen (collectie Gemeente-archief Assen)

mitswot (= God welgevallige daden), weldaden en met liefdadigheid en zij lette erop om groot te brengen haar zonen en dochters tot het bestuderen van de Tora.” (zerk 139) Onderaan iedere steen vindt u de Hebreeuwse letters TNSBH die de wens verwoorden dat de ziel van de overledene gebonden zal worden in de bundel des levens.

De ontwikkeling van het aantal graven op de Joodse begraafplaats weerspiegelt de groei van de joodse gemeente in Assen. Deze wist vrijwel gelijke tred te houden met de explosieve groei van de bevolking als geheel. Tussen 1811 en 1850 groeide het aantal joden in Assen van 29 naar 246 om in de tweede helft van de vorige eeuw ongeveer te verdubbelen. Het percentage joden op de totale bevolking bleef in die periode in de buurt van de vijf procent. Assen groeide en de joodse bevolkingsgroep groeide met haar mee. In de twintigste eeuw begon de begraafplaats vol te raken en vond er een uitbreiding in noordelijke richting plaats.

Toen de Asser joodse gemeenschap na de Tweede Wereldoorlog de balans opmaakte, bleken slechts 23 van de 500 de oorlog te hebben overleefd. De Stichting tot behartiging van Joodse Belangen nam meteen na de oorlog in Assen de schier onmogelijke taak op zich om orde te scheppen in de chaos die de bezetters in de joodse gemeenschap hadden teweeggebracht. De Asser joodse gemeenschap zamelde gelden bijeen om op de Joodse begraaf-

plaats een monument op te richten dat de namen van alle omgekomenen zou bevatten. In juni 1952 kon het worden onthuld door opperrabijn J. Tal. Enige tijd later kwam naast dit monument een gedenksteen met de namen en sterfdata van 175 gevangenen uit Westerbork. Nadat kamp Westerbork een eigen crematorium had gekregen, hielden de begrafenissen in Assen op. Dit monument werd geplaatst door de Oorlogsgravenstichting.

Ondanks het feit dat de Asser joodse gemeente gedecimeerd was, wist men steeds voldoende middelen te vinden om het kerkhof zelf te onderhouden. In 1976 verkocht de joodse gemeente het voormalige schooltje achter de synagoge aan de gemeente. De opbrengst besloot men te gebruiken om het kerkhof de komende tien jaar zelf te onderhouden. Tegelijkertijd werd bedongen dat de gemeente daarna het onderhoud voor haar rekening zou gaan nemen. Vanaf 1 januari 1986 onderhoudt de gemeente Assen dan ook de Joodse begraafplaats op het Twijfelveld.

Verantwoording:

De meeste historische gegevens in dit hoofdstuk werden ontleend aan *De Joodse gemeente Assen - Geschiedenis van een behoorlijke kille, 1740-1976* van F.J. Hulst en H.M. Luning (Assen, 1991). De overige gegevens zijn afkomstig uit de privé-verzameling van de heer L. Vos die al jarenlang een groot deel van zijn tijd in de Joodse begraafplaats steekt.

Ooggetuigen

Voor de meesten van ons is de gang naar het kerkhof (gelukkig) geen dagelijkse bezigheid. Dat gold niet voor Steven Hoven, want hij was ongeveer dertig jaar lang dagelijks op de Asser begraafplaatsen te vinden. In dienst van Bossen en Plantsoenen werkte hij daar bijna zijn hele werkzame leven. Zijn werk bestond voornamelijk uit het delven van graven en het onderhoud ervan. Bertus Boivin sprak met de nu bijna 79-jarige Hoven, die vol enthousiasme vertelt over zijn beslist niet doodse beroep.

“Van jongs af aan heb ik boerenwerk gedaan. Vlak na de oorlog ging ik in Assen op zoek naar werk waar ik een gezin van kon onderhouden. Iemand in de stad zei tegen me dat ik eens met boswachter Blijham moest gaan praten. Die zocht mensen voor het bos die het boerenwerk gewend waren. Ik ben naar hem toe gegaan en de volgende dag kon ik beginnen. Ik heb meer dan dertig jaar tot mijn 65-ste bij de gemeente gewerkt.”

“Bij wat nu Bossen en Plantsoenen heet, werkten in die tijd een man of vijf. Inclusief onze baas, boswachter Blijham. De eerste jaren hebben we met man en macht in het bos gewerkt om de schade die de Duitsers er hadden aangericht, te herstellen. Hele stukken van het bos hadden ze gekapt om een vrij uitzicht te krijgen. Vooraan langs de Rode Heklaan en helemaal achterin bij de Roldertorenlaan. De hele winter waren we er bezig geweest plantgaten te graven en dan was er boomplantdag. De Asser schooljeugd kwam dan onder leiding van hun meesters en juffrouwen zingend het bos in om er boompjes te planten. Duizenden en nog eens duizenden boompjes zijn er vlak na de oorlog de grond in gegaan.”

“Alles ging toen eigenlijk nog een beetje op het gevoel. Bij Bossen en Plantsoenen kwamen er nog geen tekenaars of mensen van Frederiksoord aan te pas. Als we een plantsoen moesten aanleggen en we hadden de zaak omgespit, dan kwam de oude Blijham even langs en die zette het perk

De oude boswachterswoning - hier op een ansichtkaart uit circa 1905 - staat nog steeds op de hoek Witterstraat-Rode Heklaan (collectie Gemeentearchief Assen)

zo'n beetje met de klomp uit. Plant hier maar en de rest gras..."

"Op een gegeven ogenblik ben ik min of meer bij toeval op het kerkhof komen te werken. En het klinkt misschien vreemd, maar als het er op aan komt, heb ik er altijd met veel plezier gewerkt, want je was - en dat klinkt nog veel gekker - de hele dag onder de mensen. Als buitenstaander weet je dat niet, maar op een groot kerkhof zijn de hele dag door mensen. De onderhoudsploeg voor de plantsoenen, de steenhouwer, Asser begrafenisondernemers als Fekkes van 'De Laatste Eer', Van Dalen - de koster van de Gereformeerde kerk - van 'Draagt Elkanders Lasten' en Karel Jung die deed het voor de katholieken. Verder liep er de hele dag volk op het kerkhof, mensen die graven kwamen schoonmaken, mensen die dit of dat wilden weten, mensen die gewoon even wat aanspraak wilden, mensen die hun hele hart kwamen uitstorten."

"In de eerste jaren kwam ook regelmatig de bode van het gemeentehuis op het kerkhof. Hij kwam ons dan een 'consent' brengen. Dat was een papier van de Burgerlijke Stand waarop stond dat die en die overleden was, wanneer die persoon begraven zou worden en het nummer van het graf en dan moesten wij ons er verder mee redden. Later ging dat allemaal via het kantoor."

"Tegenwoordig is het allemaal veranderd, graven worden nu omgelegd. Het ene graf wordt met het andere dichtgemaakt.

Ouwe Blijham wou niet hebben dat je een graf in het voren ging graven, want er mocht geen los gras bij liggen. Dus maakten we het graf meteen voor de begrafenis en dat was een zware put werk. Vooral op de Zuider waar erg veel boomwortels en stobben in de grond zaten. Soms was je een uur bezig, soms wel tweeënhalf uur."

"Bij een dubbelgraf met twee kisten op elkaar, kwam de eerste op 1,80 diep en de bovenste op 1,20. Op de Noorder en de Zuider had je nogal wat gezinsgraven, twee dubbele graven naast elkaar. Die moesten we regelmatig openmaken als er nog weer een bij in moest."

"Mijn collega Gezinus Koops of ik waren er altijd bij als de begrafenisondernemer er met de begrafenis aan kwam. Zo gauw

ze op het kerkhof waren, hadden wij de verantwoordelijkheid. Wij moesten de kist dan laten zakken en dat was altijd het meeste emotionele moment. Later is op De Boskamp beslist dat ze daar de kist boven de grond laten staan en dan lieten we hem na de tijd zakken. Bepaalde predikanten wilden het niet en daar bleven we op de oude manier doorgaan. Ook op de Joodse begraafplaats lieten we de kist zakken. Daar hoort het bij de plichtigheid dat de nabestaanden zelf een paar scheppen zand op de kist gooien."

"De grootste begrafenis hadden we altijd als er iemand van het woonwagenveld was overleden of iemand van de boerendorpen, zoals Loon, Witten en Kloosterveen. Dan stond het hele dorp op het kerkhof. Dat waren ook de meest emotionele momenten. Als je op een kerkhof komt te werken, moet je je daar wel overheen leren zetten. Trouwens zonder door te slaan naar het tegendeel, want je bent natuurlijk niet in de tuin aan het werk. Je moest natuurlijk wel steeds in het achterhoofd houden dat je op een kerkhof werkt, want je hebt altijd met emotionele mensen te maken."

J.B.T. Kruiger

Aanleg en vormgeving van de drie oude begraafplaatsen

Elke begraafplaats heeft zijn eigen verstillde sfeer. Soms veroorzaakt door de imposante grafornamenten die respect afdwingen. Soms raakt men alleen al onder de indruk van het aantal graven of stemt de sobere vormgeving tot nadenken. Minstens zo belangrijk voor de sfeer is de aanleg van de begraafplaats.

Een strakke aanleg met rechte paden en weinig beplanting creëert een heel andere sfeer dan een 'romantische' aanleg met kronkelende paden en veel soorten planten.

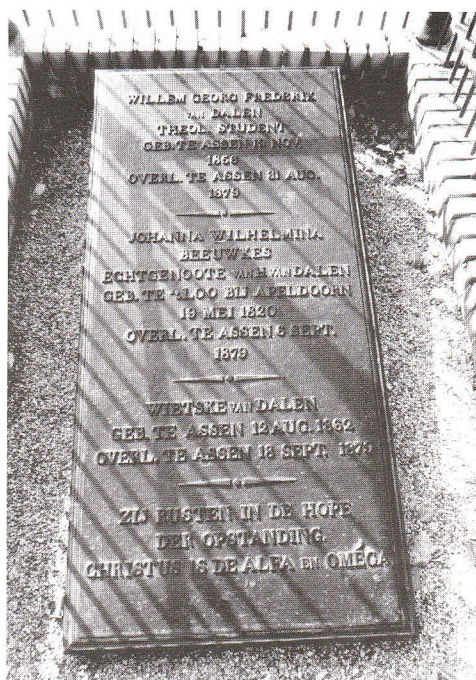
Voor de Noorderbegraafplaats, de Zuiderbegraafplaats en de Joodse begraafplaats in Assen volgt hieronder een kunsthistorische beschrijving van de aanleg, de aanwezigheid van graven en de daarbij toegepaste symboliek.

De Noorderbegraafplaats

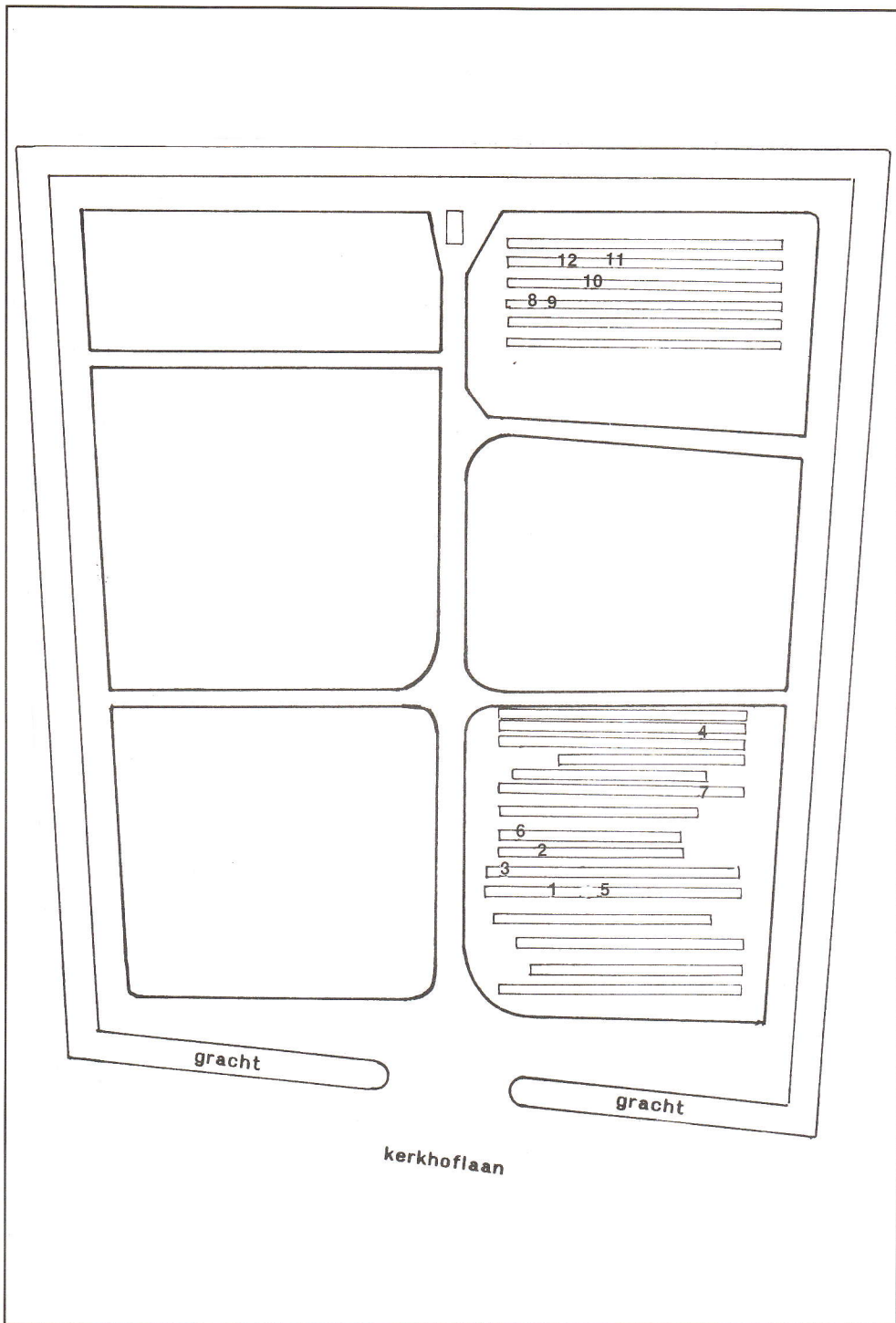
In de noordoostelijke hoek van het Asserbos vlak bij de Vaart ligt de Noorderbegraafplaats: een sober aangelegd, bijna rechthoekig terrein voorzien van een omgrachting en een toegangshek. Bij het betreden van het terrein valt op dat er een duidelijke hoofdas is die in één lijn naar achteren loopt naar het baarhuisje. Haaks op deze hoofdas liggen op onregelmatige afstand enkele zijpaden en er lopen met name in het voorste zuidelijke perk enkele kromme paden waarlangs de graven liggen.

Er is dus geen sprake van een symmetrische aanleg, althans niet meer. Vroegere kaarten tonen wel een symmetrisch padenpatroon met een trechtervormige ingang en tegenover elkaar liggende paden. Van deze oorspronkelijke aanleg zijn nog enkele fragmenten aanwezig zoals bijvoorbeeld het hekje links bij binnenkomst en de achtkantige steen in het pad waar een voorganger van het huidige monumentale hekwerk op steunde.

De soberheid van de aanleg is beklemmend en wordt versterkt door de aanwezigheid van waardevolle ornamenten. Het toegangshek is daar één van; het is een produkt van de ijzergieterij Bögel en Co. uit Deventer en bestaat uit smeed- en gietijzer. Het meest opmerkelijk zijn de posten waaraan de openslaande hekdelen hangen; het zijn smeedijzeren stijlen waartussen van boven naar beneden de gietijzeren doodssymbolen de vliegende zandloper (verlopende tijd), de staart-bijtende slang (vergankelijkheid en oneindige kringloop van het leven), gekruiste zeisen (Saturnus en de dood) en twee naar beneden hangende en gekruiste fakkels (het gedoofde leven) voorkomen.

Familiegraf Van Dalen (nr. 1 Noorderbegraafplaats) (collectie Johan Kruiger)

Plattegrond van de Noorderbegraafplaats. De cijfers verwijzen naar de in de tekst aangegeven graven (tekenwerk dienst Stadsbeheer gemeente Assen)

De twee oudste perken - het voorste en het achterste noordelijke perk - zijn vanuit kunsthistorisch oogpunt het meest interessant. Hier liggen graven die typerend zijn voor de tweede helft van de negentiende eeuw. Van ver af zijn de imponerende smeed- en gietijzeren hekken te zien waarbinnen de hardstenen, marmeren of gietijzeren grafplaten liggen.

Kunsthistorisch het meest interessant zijn in volgorde van betreden van de begraafplaats de volgende twaalf graven.

1 Familiegraf Van Dalen.

Dit is een in 1879 gemaakt graf van drie familieleden die allen in hetzelfde jaar zijn gestorven. De uit één stuk gegoten gietijzeren grafplaat is in één keer gemaakt. De plaat ligt op een gemetselde basis. Rondom een kiezelperk, omringd door een tweede gemetselde basis waarop een smeed- en gietijzeren hekwerk staat. Het hekwerk bestaat uit gecanneleerde balusters met knopbekroning op de hoeken en daartussen een hekwerk met gietijzeren pinakels. Wat symboliek betreft is dit graf heel bescheiden en is alleen de tekst aan de onderkant - 'Christus is de Alfa en Omega' - van belang.

2 Graf Hillegonda de Stoppelaar Blijdenstein.

Een graf uit 1874 bestaande uit een licht welvende ovale medaillon van marmer waarop in hoogrelief letters zijn uitgehakt. Deze bijzondere vorm ligt op een scheef geplaatste onderbouw (lessenaar) van hardsteen binnen een kiezelperk omringd met hardstenen banden.

3 Graf Mr. Harm Smeenge en zijn vrouw Margaretha Jantina Mos.

Een grafplaat met als jongste datum 1935, het overlijdensjaar van Harm Smeenge, één van de belangrijkste Drentse politici. De hardstenen plaat helt af en staat op een gemetselde onderbouw. De typografie van de tekst is een combinatie van een strakke drukletter en een cursieve handschrift-letter, beide in hoogrelief en zwart geschilderd. De steen bevat geen doodssymbolen, maar toont wel de status van de overledene.

Familiegraf Hofstede (nr. 4 Noorderbegravingplaats) (collectie Johan Kruijer)

4 Familiegraf Hofstede.

In een rij oude graven van de familie Hofstede valt het graf van de voormalig Gouverneur Petrus Hofstede (†1839) en zijn vrouw Suzanna Christina Kymmell het meest op. Het is een afliggende, rijk gedecoreerde hardstenen grafplaat waarbinnen een krans van eikebladeren (teken van onvergankelijke eer) de personalia in hoogrelief vermeld staan op een licht bollend vlak. Boven de krans liggen gekruiste takken met eikebladeren en twee naar buiten toegekeerde vlinders (symbool voor de uitvliegende ziel). Aan de onderkant een prachtige reeks van doodsattributen: de vliegende zandloper (verlopende tijd), de staartbijtende slang, de zeis, de omgekeerde fakkel en een schedel met gekruiste beenderen (vergankelijkheid).

5 Familiegraf Oosting.

Dit grafmonument bestaat uit een sierlijk smeed- en gietijzeren hekwerk met daarbinnen een zware hardstenen plaat. Het hekwerk bezit gietijzeren hoekpalen voorzien van een schroefvormige canne-

lures en plantmotieven, waaronder een lotusbloemmotief. De hekken zijn voorzien van gietijzeren krullen en sierlijke pinakels. De iets afliggende grafplaat is voorzien van een uitgebeitelde tekst (diepreliëf) in een staande en cursieve drukletter.

6 Graf Casparus Wilhelmus Rensing.

Een gietijzeren grafplaat uit 1879 met als bijzonderheid de naamplaat van de vervaardiger A. Braakman (één van de directeurs van de Asser IJzergieterij). Op dit kleine, zeer fraai vormgegeven monument zijn in één stuk mee gegoten de doodsattributen vlinders, staartbijtende slang met daarbinnen een vliegende zandloper en een schedel met gekruiste beenderen.

7 Graf Frederik Donker.

Dit uit 1854 stammende graf heeft een op een iets afhellende, gemetselde basis geplaatste ovaalvormige plaat van bescheiden maar delicate omvang. Er is namelijk gekozen voor hardsteen met een evenwichtig geproportioneerde profiel-

rand met er bovenop een licht bollende marmeren plaat met letters in hoogrelief.

8 Graf Johan van Druten.

Op het achterste noordelijke perk staat op een hardstenen basement een afgebroken gecanneleerde zuil ter nagedachtenis van de in 1895 gestorven Johan van Druten. De afgebroken zuil symboliseert het einde van het leven.

9 Familiegraf Schuring.

Vlak naast de afgebroken zuil ligt binnen een smeed- en gietijzeren hekwerk een familiegraf uit 1894 waarbij aan de hekwerken ijzeren herdenkingsplaten zijn bevestigd.

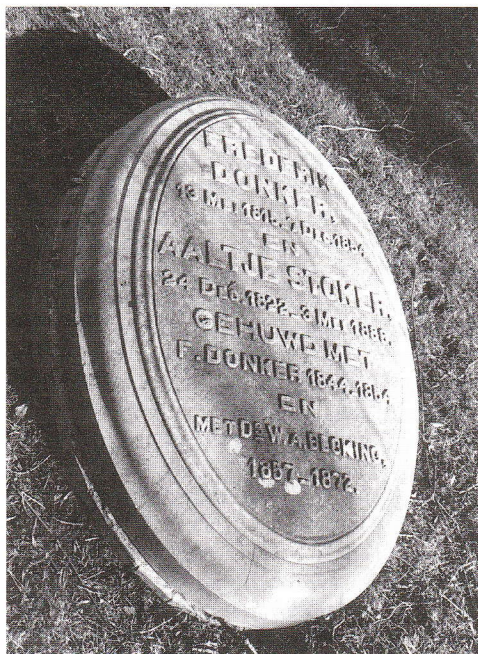
Het meest opvallend - hoewel veel vaker voorkomend - is de ovaalvormige ijzeren doos die afgedekt werd door een glasplaat en waarin een boeket van in blik uitgeknipte hulst, eikebladen en palmtak ligt met een porceleinen roos (symbool van liefde en vergankelijkheid).

10 Grafmonument Van Bulderen.

Het meest opvallend op de Noorderbegraafplaats zijn twee gietijzeren grafmonumenten die vlak naast elkaar staan. Beide zijn ze door de gemeente Assen op de monumentenlijst geplaatst. Het uit 1872 stammende grafmonument van Van Bulderen staat binnen een giet- en smeedijzeren hekwerk op een gepleisterde onderbouw met tot grafstenen (hardsteen) verwerkte hellende vlakken. Het gietijzeren monument is samengesteld uit een vierkante basis met daarop een octogonale obelisk. Het zware hekwerk bestaat uit gecanneleerde balusters met knopbekroning op de hoeken en daartussen gelegen neo-gotische hekwerken. De namen staan op omrande panelen verwerkt in de basis. Eén van de spaarvelden van de basis toont een restant van een lauwerkrans (symbool voor eeuwige roem).

11 Grafmonument Brumsteede.

Het kunsthistorische hoogtepunt van de Noorderbegraafplaats vormt het grafmonument Brumsteede, opgericht in 1881. Het is een neo-gotisch topstuk vervaardigd door de Asser IJzergieterij en is geplaatst op een van pleisterwerk voor-

Graf Frederik Donker (nr. 7 Noorderbegraafplaats) (collectie Johan Kruiger)

Graf Johan van Druten (nr. 8 Noorderbegrafplaats) (collectie Johan Kruijer)

ziene gemetselde onderbouw. Het (hopelijk tijdelijk verdwenen) hekwerk bestond uit gecanneleerde balusters met een zwaar tussenliggend hekwerk (vergelijkbaar met het grafmonument van Van Bulderen). Het monument zelf bestaat uit een op een altaar lijkend piëdestal (voetstuk) met op de zijden de in hoogrelief uitgevoerde doodsattributen vliegende zandloper, schedel met gekruiste beenderen en uil (wijsheid) binnen een lauwerkrans. Op één zijde staan de persoonsgegevens. Het 'altaar' staat onder een baldakijn dat steunt op vier, op zware voet bevestigde bundelpijlers met kelkkapitelen en octogonale pinakels met spitsen die aan de voorzijde zijn voorzien van driehoeken met hogels. Tussen de pijlers ligt een afgeknot tentdak dat oorspronkelijk een doodslamp als bekroning droeg. De dakrand van het tentdak bestaat uit maaswerk in de vorm van spitsbogen, visblaastraceringen, rondboogfriezen en driepassen. Het geheel is een staaltje van technisch vernuft dat uniek genoemd mag worden.

12 Familiegref Schiffer-Bachmeister.

Deze naast het Brumsteede-monument

gelegen grafplaat van hardsteen is interessant vanwege de afbeelding van familiewapens. Overigens komt dat ook op een grafplaat naast het monument van Van Bulderen voor.

De Zuiderbegrafplaats

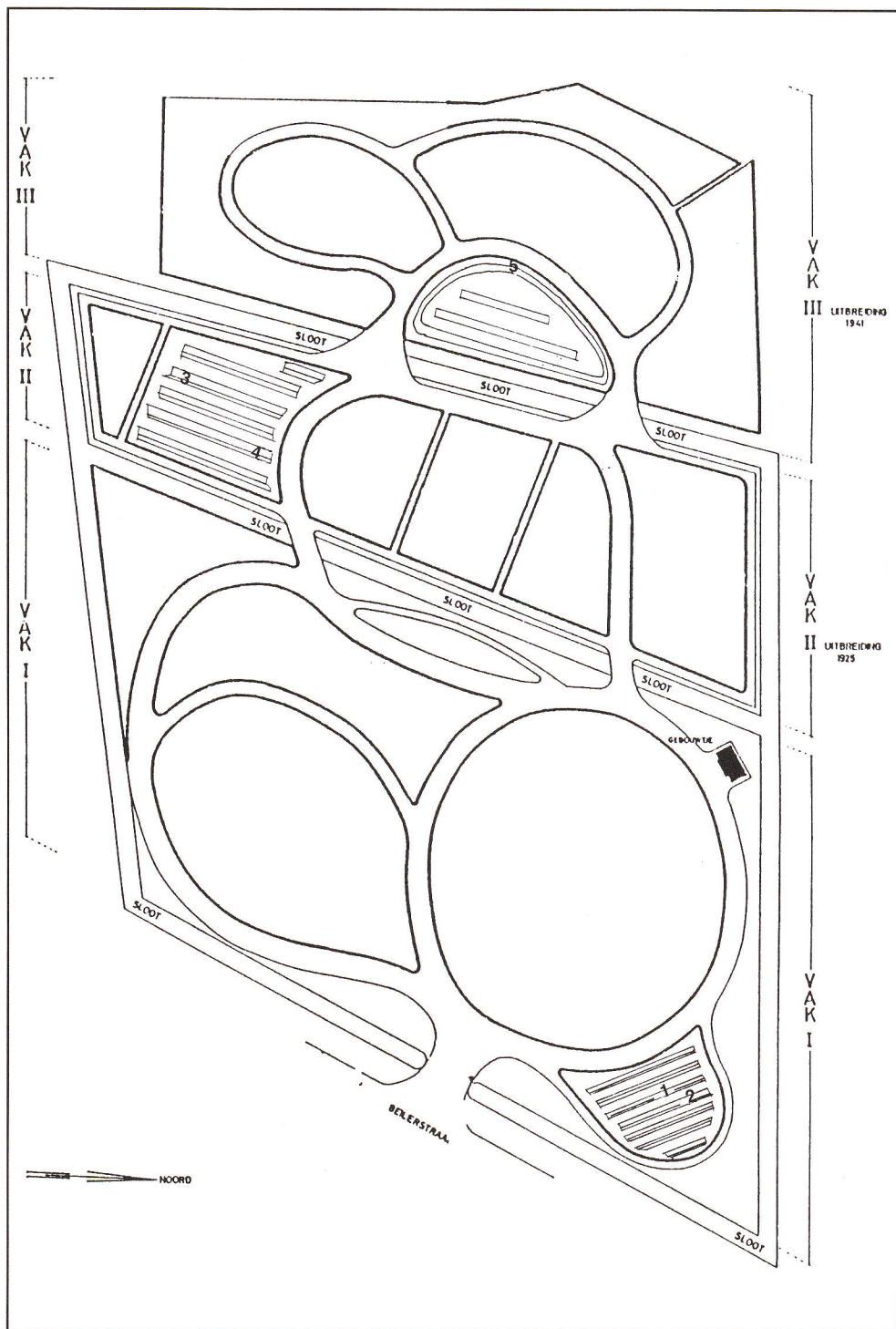
In de zuidoosthoek van het Asserbos ligt de Zuiderbegrafplaats. De toegang wordt gevormd door een zwaar smeedijzeren hekwerk geplaatst tussen vier hekpijlers. Op de hogere middenpijlers staan zinken vazen met een geometrisch meander-motief en afgedekt door een zwarte doek. Eenmaal achter het hekwerk ziet de bezoeker een lommerrijke, parkachtige aanleg waarbij gebogen lijnen en een royale beplanting domineren. Het zijn de typische ingrediënten voor de Engelse landschapsstijl. De rijkste beplanting staat op het voorste gedeelte waarbij vooral de hoge cypressen opvallen.

Halverwege het rechterpad staat een eenvoudig maar decoratief bakstenen baarhuis. Het sierlijke padenpatroon zet zich voort op de uitbreidingen van 1925 en 1941. De beplanting is op de jongere perken iets minder rijk.

In tegenstelling met de lommerrijke aanleg is de invulling van de verschillende perken volgens het plan van aanleg zeer strak geordend. De graven liggen in lange rechte rijen pal naast elkaar. Tegenwoordig valt dat echter nauwelijks meer op door de vervallen toestand van een aantal perken. Opmerkelijk is het verschil op de uitbreiding van 1925 tussen de huurgraven in de perken rechts en de koopgraven aan de linkerkant van dat deel van de begraafplaats.

Voor sommigen zal de toestand van verval een doorn in het oog zijn, anderen ervaren dit misschien als een romantische idylle. Feit is dat er een zeer aparte sfeer vanuit gaat en voor een belangrijk deel wordt dat bepaald door de resterende graven.

Als redelijk bijzonder gelden de resterende houten grafzerken waarvan de oudste van rond de eeuwwisseling zijn. Op de Zuiderbegrafplaats zijn er nog tamelijk veel. Het waren eenvoudige en goedkope

Plattegrond van de Zuiderbegraafplaats. De cijfers verwijzen naar de in de tekst aangegeven graven (tekenwerk dienst Stadsbeheer gemeente Assen)

Graf Reinder Stuvel (nr. 1 Zuiderbegraafplaats) (collectie Johan Kruiger)

Familiegraf Dinckgreve (nr. 3 Zuiderbegraafplaats) (collectie Johan Kruiger)

grafzerken die slecht bestand waren tegen de weersinvloeden. Vele ervan zijn dan ook in de loop van de tijd verloren gegaan.

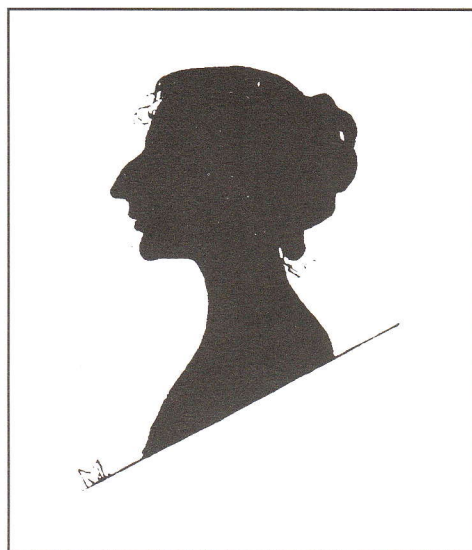
Kunsthistorisch het meest interessant zijn in volgorde van betreden van de begraafplaats (rechtsom) de volgende vijf graven.

1 Graf Reinder Stuvel.

Op het noordoostelijke perk ('het gouden hoekje') staan enkele grafmonumenten die het vermelden waard zijn omdat ze een andere vormgeving en/of materiaalgebruik kennen. Zo is het graf van Reinder Stuvel (1930) afwijkend door het gebruik van afgeronde marmeren blokken op de hardstenen banden en door het gebruik van vastgepinde bronzen letters. Een voor die tijd opvallende vormgeving maar het was dan ook het graf van een steenhouwer.

2 Graf Mr. J. Offerhaus en zijn vrouw Elisabeth Slot.

Eveneens op het noordoostelijke perk staat het opvallende grafmonument van Mr. J. Offerhaus en zijn vrouw. Het graf bestaat uit een in marmer vervaardigd opengeslagen boek op een lessenaar.

Getekend silhouet van Martha Anna von der Möhlen, begraven op de Zuiderbegraafplaats (nr. 4) (collectie Gemeentearchief Assen)

Graf Jan Koetsier (nr. 5 Zuiderbegraafplaats) (collectie Johan Kruiger)

3 Familiegraf Dinckgreve.

Van veraf te zien op de uitbreiding van 1925 is het grafmonument van de familie Dinckgreve. Het is een groot in graniet uitgevoerd monument dat bekroond wordt door een bronzen engelfiguur.

Het wat verhoudingen betreft niet al te fijnbesnaarde monument heeft verder nog als bijzonderheid dat een zwart-wit foto van de overledene is bijgeplaatst.

4 Graf Gordon en Von der Möhlen.

Niet ver daar vandaan staat een opvallend zandstenen monument ter nagedachtenis van A.P. Gordon-Schenck, K. Gordon, A. Gordon en M.A. von der Möhlen. Het zandstenen deel is afkomstig uit de tuin van het Ontvangershuis op de Brink waar het diende ter versiering van een waterpomp (zie ook C.G. Helbers in *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 1958). Elders in dit nummer vindt u in de rubriek 'Stille getuigen' meer over dit opmerkelijke graf.

5 Graf Jan Koetsier.

Tot slot het grafmonument van de in Den Haag overleden arts Jan Koetsier. Het betreft een topstuk (voor zover je daarvan mag en kunt spreken) waarvoor een architect van naam het ontwerp heeft geleverd. Het gaat om de Haagse architect Co Brandes (1884-1955) die geldt als een belangrijke vertegenwoordiger van de Nieuwe Haagse School. Deze stroming wordt wel gezien als de versmelting van de expressieve Amsterdamse School en het koele rationalisme van het 'Nieuwe Bouwen'. Kenmerkend is dat bij de werken van de Nieuwe Haagse School en dus ook van Brandes steeds gezocht wordt naar een evenwicht tussen dynamisch zwevende horizontaliteit en monumentale verticaliteit. Bij dit natuurstenen monument is dat prachtig te zien: de horizontale overhangende treden en de iets afhangende dekplaten laten het monument inderdaad zweven, maar tegelijkertijd vormen ze een inleiding tot de monumen-

tale achterwand waarop de tekst in hoog-reliëf is uitgehakt. De rondlopende achterwand is verankerd op iets bredere voetstukken, maar geeft geen logge indruk doordat de bovenlijn van de tekst 'Semper Fidelis, Semper Paratus' ('Altijd trouw, altijd paraat') iets boven de booglijn uitkomt. Het monument is vervaardigd door uitvoerder Switters Terpstra uit Groningen en opvallend is dat er in het graf ook een Lyde Switters is bijgeplaatst (mogelijk een familierelatie met Koetsier).

De Joodse begraafplaats

De Joodse begraafplaats ligt op een afgelegen plaats min of meer ingesloten door autowegen. Gelukkig verstomt hier het autolawaai, omdat de rustplaats is omgeven door een bosperceel aan de rand van het beekdal van het Anreepdiep. De aanleg van de begraafplaats is sober. Direct achter het toegangshek staat een klein bakstenen gebouwtje met zadeldak en aan voor- en achterkant een dubbele toegangsdeur. Het was destijds het reinigings- of metaheerlokaal. Bij aankomst werd de kist hier opgebaard waarna er de gebeden werden voorgedragen. Hier vandaan loopt in oostelijke richting een recht pad het bijna rechthoekige terrein op. Het pad vormt de hoofdas met haaks daarop enkele kleinere zijpaden. Van beplanting is behalve bij de twee monumenten voor de joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog geen sprake.

Ondanks de sobere aanleg is de Joodse begraafplaats indrukwekkend. Dat heeft vooral te maken met het grote aantal grafzerken. Opvallend is dat het vrijwel allemaal hoge, opstaande 'stenen tafelen' zijn van grijze natuursteen of gewapende cementsteen. Door de gelijkvormigheid ontstaat er een sterke ritmiek van zerken. Slechts enkele graven wijken af en zijn daardoor interessante blikvangers; zoals het graf van Dr. D. Cohen, een obeliskvormig monument op een basement. De opstaande zerken staan met de voorzijde naar het oosten, omdat de joden met het hoofd in de richting van Jeruzalem worden begraven.

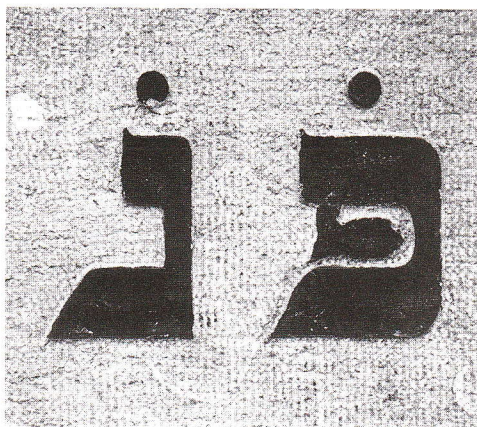
Uitzondering is één van de oudste zerken die dichtbij het reinigingslokaal staat. Mogelijk werd deze uitzondering gemaakt omdat - zo blijkt uit de tekst - de vrouw tijdens de bevalling is overleden.

De teksten op de monumenten zijn in het Hebreeuws, soms met een onderschrift in het Nederlands. Op de stenen staat de overlijdensdatum met de joodse jaartelling (5660 = 1900). Op elke steen staat bovenaan in het Hebreeuws 'Hier is begraven' of 'Hier is verborgen' en verder naar onderen de tekst 'Moge zijn/haar ziel gebonden zijn in de bundel des levens'. Zie voor afbeeldingen van deze en andere typisch joodse symbolen de volgende pagina.

Op de sobere stenen vindt u niet veel figuratieve afbeeldingen. Een enkele keer komt een treurwilg voor als tamelijk algemeen symbool van de rouw. Meer typerend voor de Joodse begraafplaats is het symbool van opgeheven handen waarbij de vingers in twee groepen zijn gespreid.

Dit teken verwijst naar de 'Kohaniem': de afstammelingen van de hogepriester Aäron die de priesterzegen mogen uitspreken. Vergelijkbaar, maar niet in Assen aangetroffen, komt op het grafmonument van de afstammelingen van Levie het symbool van de schenkan en het waterbekken voor. De Leviëten zijn tijdens de joodse eredienst behulpzaam doordat zij voor de priesterlijke zegen de handen van de priester met water overgieten.

Wel komt op de Asser Joodse begraafplaats het symbool van de ramshoorn of sjofar voor. Dit teken is voorbehouden aan de godvrezende mannen die tussen Nieuwjaar en Grote Verzoendag op de ramshoorn blazen.

Bovenaan iedere zerk staat in het Hebreeuws "Hier is begraven".

Het symbool van de opgeheven handen naar de 'Kohaniem': de afstammelingen van de hogepriester Aäron die de priesterzegen mogen uitspreken

Verder naar onderen staat op iedere zerk de tekst: "Moge zijn/haar ziel gebonden zijn in de bundel des levens"

Het symbool van de ramshoorn of sjofar is voor de mannen die tussen Nieuwjaar en Grote Verzoendag op de ramshoorn hebben geblazen

Een enkele keer komt op de Joodse begraafplaats een treurwilg voor als tamelijk algemeen, niet typisch joods symbool van de rouw
(foto's: Harry Cock)

Stille getuigen

Dit voorjaar sprak ik voor mijn rubriek 'Ooggetuigen' (AHT 93/2) met de 87-jarige zuster Rimberta die vertelde over een juffrouw Van der Meulen die in een groot huis aan de Brink woonde en een aantal zusters van het Zusterhuis in de oorlogsjaren bij haar in huis had genomen.

Bijna had ik de naam gespeld als 'Van der Meulen' tot ik de eerste concepten van Johan Kruijer voor ons 'kerkhofnummer' onder ogen kreeg. Hij had het onder andere over het bijzondere grafmonument van Martha Anna von der Möhlen die van 1915 tot haar dood in 1955 in het Ontvangershuis woonde. 'Van der Meulen' moest dus 'Von der Möhlen' zijn.

Om het graf waar ze eerst haar in 1931 overleden moeder, haar stiefvader en diens broer liet begraven, de nodige luister bij te zetten liet ze de pomp uit de tuin van het Ontvangershuis ombatterijen tot grafmonument. De heer C.G. Helbers, de directeur van het Drents Museum die het Ontvangershuis later restaureerde, schreef er in de *Nieuwe Drentse Volks-almanak* van 1958 een nogal klagerig verhaal over.

Als u naar het monument gaat kijken, ziet u dat het gat waar het

tuitje van de pomp door kwam, zorgvuldig is dicht gesmeerd. Dankzij juffrouw Von der Möhlen heeft de opdracht 'Loop naar de pomp' voor mij voortaan een heel andere dimensie gekregen...

tekst: Bertus Boivin

foto: Harry Cock

Inhoud

J.W.T.M. Beekhuis-Snieders
BEGRAVEN IN ASSEN VOOR 1823

pagina 1

P.T.A. Zweegers
DE NOORDERBEGRAAFPLAATS
IN HET ASSERBOS

pagina 6

A.J.M. den Teuling
DE ZUIDERBEGRAAFPLAATS
AAN DE BEILERSTRAAT

pagina 10

DE JOODSE BEGRAAFPLAATS
OP HET TWIJFELVELD

pagina 13

OOGGETUIGEN

pagina 17

J.B.T. Kruiger
AANLEG EN VORMGEVING
VAN DE DRIE OUDE BEGRAAFPLAATSEN

pagina 19

STILLE GETUIGEN

pagina 29
